

Systemowa pomoc udzielana dzieciom w sytuacji rozstania rodziców – teoria i badanie własne

Joanna Żewakowska

Fundacja POMOCOWNIA

Artykuł dotyczy systemowej pomocy dzieciom w sytuacji separacji i rozvodu ich rodziców oraz występowaniu u dziecka oporu wobec kontaktów z jednym z rodziców. Podjęto próbę klasyfikacji powodów oporu przed kontaktem lub odmowy kontaktu. W artykule przedstawiono również koncepcję, zgodnie z którą relacje dzieci z każdym z rodziców po separacji i rozwodzie można ująć w formie kontinuum od pozytywnych do negatywnych. Omówiono znaczenie odpowiedniej diagnozy i zrozumienia zarówno powodów oporu wobec relacji z rodzicem, jak i rodzaju relacji dziecka z rodzicami dla właściwego projektowania i realizowania pomocy systemowej dla dziecka oraz jego rodziców. Część teoretyczną zilustrowano analizą danych uzyskanych przez Fundację POMOCOWNIA w trakcie kilkuletniej pracy przy realizacji tzw. kontaktów i terapii zleczanych przez sądy.

SŁOWA KLUCZOWE:

DZIECKO, ROZWÓD, DYNAMIKA OPORU/ODMOWY, KONFLIKT

Systemowa pomoc dzieciom w sytuacji separacji czy rozvodu ich rodziców, przy występowaniu u dziecka oporu wobec kontaktów z jednym z rodziców lub ich odmowy, jest niełatwym zadaniem. Dzieje się tak również za sprawą licznych kontrowersji związanych z teoretycznym rozumieniem tego zjawiska. Opór dziecka przed utrzymywaniem relacji z jednym z rodziców lub jego odmowa były w ostatnich dziesięcioleciach tłumaczone za pomocą różnych konstrukcji teoretycznych, co miało na celu osiągnięcie postępu w wiedzy naukowej lub planowaniu

pracy terapeutycznej. Teorie te najczęściej były uproszczone, kładły nacisk na jednoznaczne rozumienie zjawiska oporu/odmowy i wywodziły się z trzech głównych nurtów: pierwszego – skupiającego się na sytuacjach wewnątrzrodzinnych nadużyć (wobec kobiet i dzieci), drugiego – koncentrującego się na dynamice rodzinnej i alienacji rodzicielskiej oraz trzeciego – argumentującego, że odmowa jest po prostu aktem woli dzieci, który stanowi część ich praw (Álvarez i in., 2022; Johnston i Sullivan, 2020).

Pracując od kilku lat w obszarze pomocy rodzinom i dzieciom w sytuacji okolorozwodowej, specjaliści Fundacji POMOCOWNIA wypracowali model diagnozy i pracy z rodzinami oparty na następujących zasadach:

1. Powody odmowy kontaktów dziecka z jednym z rodziców po rozwodzie są różne.
2. Praca z rodziną w pierwszej kolejności polega na weryfikacji występowania traumy u dziecka lub przemocy/nadużycia wobec niego, stąd konieczność posługiwania się modelami teoretycznymi, które kładą nacisk na sprawdzenie, czy w historii dziecka doszło do traumy, przemocy lub wykorzystania seksualnego.
3. Traumą mogą być zarówno sytuacje związane z stosowaniem przemocy, nadużyciami, zaniedbaniem lub używaniem substancji psychoaktywnych przez rodzica, jak i zdarzenia subiektywnie przeżywane przez dzieci jako traumatyczne.
4. Istnieją różne typy relacji rodzic–dziecko po rozstaniu rodziców. Dany rodzaj relacji z każdym z rodziców będzie powiązany z różnymi sposobami reakcji dziecka na tego rodzica.

W Fundacji POMOCOWNIA są realizowane postanowienia i wyroki sądowe dotyczące terapii dla rodzin w sytuacji kryzysu okolorozwodowego (Sądowa Terapia Rodzinna – STR) oraz Kontakty, tzn. spotkania rodziców z dziećmi przy udziale psychologa. Zarówno STR, jak i Kontakty realizowane w Fundacji są podzielone na etapy, których główną częścią jest odpowiednie, wstępne rozpoznanie sytuacji psychologicznej każdej rodziny. Ustalenie celów i sposobów realizacji pracy terapeutycznej opiera się na odpowiedniej diagnozie wstępnej na podstawie analizy dostępnej dokumentacji oraz konsultacji w Fundacji (indywidualnych, pary rodzicielskiej lub diady rodzic–dziecko). Częścią diagnozy wstępnej jest ustalenie, czy u dziecka mamy do czynienia z dynamiką oporu/odmowy wobec kontaktu z jednym z rodziców oraz – jeśli tak – jakie czynniki mogą wpływać na jej występowanie. W ramach diagnozy wstępnej Fundacja korzysta ze sprawdzonych naukowo modeli teoretycznych, które pomagają zaplanować wsparcie i pomoc terapeutyczną dla każdej rodziny.

W niniejszym artykule zostaną zaprezentowane dwa opracowane przez Kelly i Johnston (2001) modele teoretyczne wykorzystywane w pracy Fundacji:

- kontinuum relacji rodzic–dziecko po separacji i rozwodzie;
- wieloczynnikowy model oporu/odmowy wobec kontaktu u dziecka.

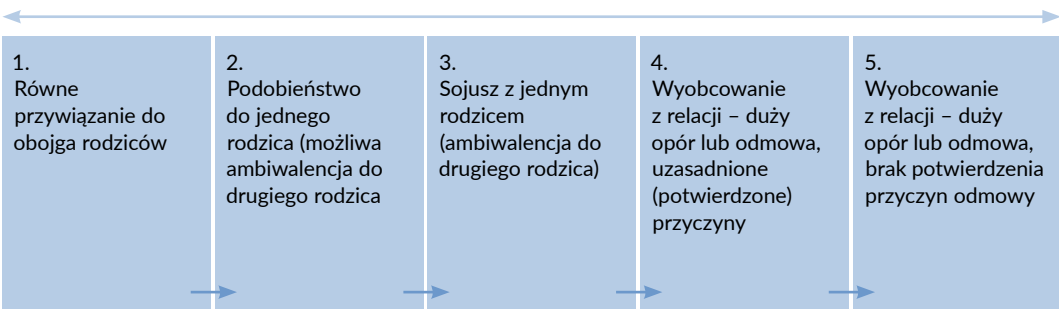
Modele te są opisywane w aktualnym piśmiennictwie i stanowią punkt odniesienia dalszych rozważań badawczych związanych z dynamiką oporu/odmowy wobec relacji u dzieci. W części empirycznej niniejszego artykułu przeanalizowano model kontinuum relacji rodzic–dziecko w praktyce klinicznej i terapeutycznej Fundacji POMOCOWNIA oraz odniesiono się do niego.

Kontinuum relacji dziecko–rodzic po separacji i rozwodzie

Po separacji i rozwodzie dziecięce relacje z każdym z rodziców mogą zostać skonceptualizowane jako leżące na kontinuum – od pozytywnych, w których dziecko prawidłowo reaguje na rodziców, po negatywne, w których dziecko rozwija dynamikę oporu/odmowy wobec relacji z rodzicem nieproporcjonalnie do wcześniejszych doświadczeń z tym rodzicem (Kelly i Johnston, 2001; rys. 1).

Rysunek 1

Kontinuum relacji rodzic–dziecko po separacji i rozwodzie



Źródło: oprac. własne na podstawie: Kelly i Johnston, 2001.

Wykorzystując to kontinuum, relacje te można przypisać do pięciu kategorii:

1. Równe przywiązanie do obojga rodziców – na najzdrowszym i najłagodniejszym końcu tego kontinuum znajduje się większość dzieci, których relacje z obojgiem rodziców są pozytywne. Obserwowalnym wskaźnikiem u tych dzieci jest chęć do spędzania czasu z każdym z rodziców oraz brak ambiwalencji do któregoś z nich.

2. Podobieństwo z jednym rodzicem – również na pozytywnym i zdrowym krańcu kontinuum znajdują się te dzieci, które są bardziej podobne do jednego z rodziców, ale pragną relacji i kontaktu z obojgiem rodziców. Ze względu na temperament, płeć, wiek, wspólne zainteresowania i różne style wychowawcze rodziców dzieci te czują się znacznie bliżej jednego rodzica niż drugiego. Należy zauważyć, że takie podobieństwo może się zmieniać w czasie wraz ze ewoluującymi potrzebami rozwojowymi dziecka. Chociaż dzieci te mogą czasami wyrażać preferencję wobec jednego rodzica, nadal pragną znaczącego kontaktu i miłości ze strony obojga rodziców.
3. Sojusz z jednym z rodziców – są to dzieci, które w trakcie małżeństwa lub separacji rodziców wykazują lub wyrażają stałą preferencję wobec jednego z nich, a po ich rozstaniu często chcą ograniczyć kontakt z drugim rodzicem. Dzieci sprzymierzone z jednym z rodziców zazwyczaj nie odrzucają całkowicie drugiego z nich ani nie dążą do zerwania z nim wszelkich kontaktów. Najczęściej wyrażają pewną ambiwalencję w stosunku do niego, w tym z jednej strony smutek, złość czy opór przed kontaktem, a z drugiej – radość i chęć do bycia w relacji. Takie sojusze między dziećmi a rodzicami mogą zarówno być uzasadnione i pozytywne (np. jeden z rodziców jest lepiej dostrojony do dziecka, podczas gdy drugi mniej je rozumie, nie podąża za jego potrzebami), jak i wynikać z intensywnego konfliktu małżeńskiego i wadliwej dynamiki małżeństwa, w którym dzieci były zachęcane do opowiadania się po jednej ze stron, co może nasilić się po separacji związanej ze zmianą miejsca zamieszkania jednego z rodziców. Częściej sojusze powstają u dzieci w wieku szkolnym, czyli wtedy, kiedy dzieci są już zdolne do ocen moralnych i osądów na temat tego, kto z rodziców jest odpowiedzialny za rozwód, kto jest bardziej zraniony lub podatny na zranienie oraz kto potrzebuje wierności i wsparcia lub na nie zasługuje. Dzieci te nie odrzucają jednak całkowicie żadnego z rodziców. Często natomiast chronią preferowanego rodzica, którego postrzegają jako zranionego i potrzebującego ich wsparcia.
4. Wyobcowanie z relacji – opór/odmowa wobec kontaktu z rodzicem. W tej kategorii znajdują się dzieci o uzasadnionych (potwierdzonych) powodach oporu/odrzućenia. Dzieci prezentują opór/odmowę wobec kontaktu z jednym z rodziców w wyniku:
 - a) historii przemocy w rodzinie, wykorzystywania lub zaniedbywania przez tego rodzica. Do tej grupy należą dzieci, które zrażają się do opiekuna w wyniku obserwacji powtarzających się aktów przemocy lub wybuchów złości bądź agresji w trakcie wspólnego zamieszkiwania lub po separacji, oraz te dzieci,

które same doświadczały przemocy i nadużyć ze strony tego rodzica. Dzieci te często dopiero po rozstaniu rodziców mogły poczuć się na tyle bezpiecznie, by odrzucić krzywdzącego lub wykorzystującego je opiekuna. Należy zauważyć, że dzieci nie muszą być bezpośrednimi świadkami przemocy – wystarczy, że zobaczą jej następstwa lub zostaną pozostawione pod opieką rodzica, który doświadczył przemocy bądź doznał traumy w wyniku poważnej przemocy. Trauma u dzieci może również wystąpić w wyniku aktu przemocy, który z perspektywy osoby dorosłej nie był zbyt poważny lub szkodliwy. Niektóre dzieci doświadczyły wczesnego, traumatycznego incydentu związanego z przemocą jednego rodzica wobec drugiego rodzica lub innego członka rodziny. Incydent ten może być obecny w rodzinie w postaci „legandy rodzinnej” (powtarzanej historii o tym wydarzeniu);

- b) niskiej lub złej jakości rodzicielstwa, w tym:
- i) stałych, niedojrzałych i skoncentrowanych na sobie zachowaniach rodzica;
 - ii) długotrwałej przemocy psychicznej lub emocjonalnej wobec dziecka bądź rodzica preferowanego;
 - iii) gniewnym, sztywnym i restrykcyjnym stylu rodzicielstwa;
 - iv) zaburzeniach psychicznych, które wpływają na rodzicielstwo;
 - v) nadużywaniu substancji, które w rażący sposób wpływają na zdolności rodzicielskie i funkcjonowanie rodziny (Bancroft i in., 2012; Barber i in., 2002; von Boch-Galhau, 2018; Chase, 1999; Clawar i Rivlin, 1991; Deutsch i in., 2020; Harne, 2011).

Ważne, żeby uznać, że opór lub odmowa wobec kontaktu z zaburzającym rodzicem (pkt 4a i 4b) mogą być zdrową reakcją dziecka – wyobcowanie z takiej relacji jest postawą uzasadnioną, adaptacyjną, samozachowawczą i ochronną. Możliwość takiej reakcji często pojawia się dopiero w późniejszym życiu dziecka lub w okresie dojrzewania, kiedy rozwijają się zdolności do krytycznego myślenia, wyjaśniania, dokonywania wyborów i uniezależniania się od destrukcyjnego wpływu rodzica. Dzieci tak zrażone zazwyczaj chcą poważnie ograniczyć kontakt z tym rodzicem, ale rzadziej zdarza się, że całkowicie odmawiają kontaktu (Kelly i Johnston, 2001).

5. Wyobcowanie z relacji (alienacja) – opór/odmowa wobec relacji z jednym z rodziców, przy czym reakcja dziecka na tego rodzica jest nieproporcjonalna do jego wcześniejszych z nim doświadczeń. Dzieci te wyrażają odrzucenie jednego

z rodziców w sposób zdecydowany, bez widocznej ambiwalencji i opierają się przed wszelkimi kontaktami z odrzuconym rodzicem lub całkowicie ich odmawiają, a opór lub odmowa wobec relacji pojawiają się w trakcie kryzysu w związku rodziców lub po ich rozstaniu. W historii rodziny nie było potwierdzonej fizycznej lub emocjonalnej przemocy wobec dziecka czy drugiego rodzica. Rodzic ten, jak każdy człowiek, może cechować się wadami lub ograniczeniami, na które dziecko zwraca uwagę, natomiast skala i intensywność reakcji dziecka na te wady lub ograniczenia są nieproporcjonalne do ich rzeczywistego rozmiaru. Wydaje się, że rażąco negatywne poglądy i uczucia dziecka są reakcjami znacznie zniekształconymi oraz wyolbrzymionymi. Zarzuty te nie znajdują odzwierciedlenia w dostępnej dokumentacji lub opiniach na temat funkcjonowania rodziny (zleconych przez sąd). W związku z tym, że zarzuty w stosunku do rodzica są wyolbrzymione i zniekształcone oraz że nie ma udokumentowanych dowodów na złe rodzicielstwo, taką reakcję dziecka na rodzica nazwiemy negatywną lub patologiczną. Reakcja ta stanowi poważne zniekształcenie dotychczasowej relacji rodzic-dziecko.

W rodzinach, w których u dzieci wyrażają opór lub odmowę wobec kontaktu z rodzicem, najczęściej istnieje więcej niż jeden czynnik wpływający na pojawienie się tej dynamiki.

Czynniki wpływające na pojawienie się dynamiki oporu/odmowy wobec kontaktu

Oskarżenia o alienację ze strony jednego z rodziców wobec zarzutów o wykorzystanie/przemoc ze strony drugiego z nich zazwyczaj prowadzą do polaryzacji rodziny i systemów wokół niej. Sąd i klinicyści najczęściej próbują znaleźć jednoznaczne rozwiązanie problemu, a w dostępnym piśmiennictwie można znaleźć binarny opis powodów oporu/odmowy wobec kontaktów – są nim przemoc lub alienacja (Drozd i Olesen, 2004, 2010; Fidler i Ward, 2017; Kelly i Johnston, 2001).

W kryzysie okołorozwodowym i stresie mu towarzyszącym często trudno o refleksję nad sobą oraz swoim wpływem na relację z dzieckiem oraz drugim rodzicem. Brak krytycyzmu i lokowanie przyczyn różnych zjawisk tylko na zewnątrz (np. w drugim rodzicu) mogą być również stałą predyspozycją niektórych osób. Część rodziców woli postrzegać siebie w roli ofiary alienacji, niż narazić się na bolesną refleksję dotyczącą niskiej jakości swojego rodzicielstwa i związanym z nią oporem dziecka. Z innej strony są rodzice, którzy negują to, że to ich zachowania lub rodzaj

tworzonej z dzieckiem relacji mogą przyczyniać się do odrzucenia drugiego rodzica przez dziecko.

W rzeczywistości znaczny odsetek przypadków rozwinięcia się dynamiki oporu/odmowy u dziecka ma charakter wieloaspektowy (Johnston i Sullivan, 2020) lub hybrydowy (Friedlander i Walters, 2010) i wymaga zwrócenia uwagi na zarówno możliwe traumatyczne doświadczenia dziecka, jak i zachowania wzmacniające u niego dynamikę oporu/odmowy.

Zestaw wszystkich czynników, które mogą wpływać na pojawienie się dynamiki oporu i odmowy u dziecka, tworzy właściwy oraz unikatowy dla każdej rodziny układ. Indywidualna odporność lub podatność dziecka dodatkowo wpływa na jego reakcję na te czynniki (Fidler i in., 2012; Friedlander i Walters, 2010; Johnston i in., 2005; Johnston i Sullivan, 2020; Judge i Deutsch, 2017; Sullivan i Kelly, 2001).

Przyczyny ukształtowania się dynamiki oporu/odmowy kontaktu w stosunku do jednego z rodziców u dziecka mogą obejmować:

1. Reakcję dziecka na procesy rozwojowe i procesy związane ze zmianami w systemie rodzinnym, np.:
 - a) normatywne lęki separacyjne u bardzo małego dziecka i sytuacyjnie uwarunkowane lęki separacyjne u starszych dzieci stanowiące reakcję na rozstanie rodziców;
 - b) ponowny związek rodzica (np. zachowania rodzica lub nowego partnera rodzica);
 - c) dyskomfort dziecka związany ze niedostosowaniem do potrzeb dziecka rozkładem czasu dzielonego między rodziców.
2. Opór mający związek z wysokim stopniem konfliktu pomiędzy rodzicami, np.:
 - a) wysoki wskaźnik sporów sądowych i powracających sporów sądowych;
 - b) ciągłe spory i wzajemne oskarżenia;
 - c) konflikty interpersonalne przyczyniające się do ciągłych trudności w komunikacji na temat wspólnych dzieci;
 - d) agresja słowna, lekceważące komentarze, wzajemne groźby;
 - e) konflikty związane z wartościami rodzicielskimi;
 - f) wysoki poziom gniewu, wrogości i braku zaufania.
3. Opór dziecka będący reakcją na odrzucanego rodzica:
 - a) związany ze stylem wychowawczym rodzica – dużą sztywnością, brakiem wrażliwości na dziecko lub dopasowania do dziecka, częstymi reakcjami związanymi ze złością i wybuchami złości, manipulacyjnymi praktykami rodzicielskimi, odwracaniem ról, mało elastycznymi, karzącymi, przymusowymi taktykami, autorytarnymi wymaganiami oraz zmiennością afektywną (Bancroft

- i in., 2012; Barber, i in., 2002; von Boch-Galhau, 2018; Chase, 1999; Clawar i Rivlin, 1991; Deutsch i in., 2020; Harne, 2011);
- b) wynikający z reakcji na traumę związaną z wykorzystaniem seksualnym, przemocą, zaniedbaniem. Jeśli badania dziecka i rodziny wskazują na prawdopodobieństwo wystąpienia zachowań agresywnych lub przemocowych u opiekuna/rodzica (rodziców), należy również rozważyć charakter tych zachowań – czy była to agresja/przemoc fizyczna, seksualna, ekonomiczna, psychologiczna lub przymusowa kontrola. Podczas gdy pierwsze trzy rodzaje agresji/przemocy mogą być widoczniejsze i łatwiej mierzalne, psychologiczne lub przymusowe zachowania kontrolne mogą być równie destrukcyjne dla dziecka, zwłaszcza jeśli chodzi o skutki długoterminowe. Warto dodać, że niektórzy rodzice stosujący przemoc w trakcie trwania związku po separacji lub rozstaniu mogą używać oskarżeń o alienowaniu dziecka przez drugiego rodzica w celu utrzymania kontroli nad tym rodzicem lub w celach procesowych, aby bronić się przed zarzutami o przemoc bądź wykorzystywanie seksualne (Dalton, 2005; Neustein i Leshner, 2005; Wolfe i in., 2003).
4. Opór lub odrzucenie rodzica związane z relacją z preferowanym rodzicem:
- a) będące reakcją na niewłaściwą relację dziecka z preferowanym rodzicem: uwikłanie w relacji z rodzicem, poczucie odpowiedzialności za rodzica wzmacniane przez tego rodzica, symbiotyczne przywiązanie, które objawia się np. lękiem separacyjnym u starszych dzieci (Garber, 2014; Johnston i in., 2005), odwrócenie ról – dziecko zaspokaja potrzeby rodzica (parentyfikacja), pomieszanie w relacji – trudności ze stwierdzeniem, czy dana emocja dotyczy dziecka czy rodzica;
- b) wynikający z zachowań preferowanego rodzica, które mogą przyczyniać się do oporu/odmowy wobec kontaktów dziecka (Kelly i Johnston, 2001) – wzorzec obserwowalnych, negatywnych postaw, przekonań i zachowań jednego z rodziców, które oczerniają, poniżają, szkalują, złośliwie traktują, ośmieszają lub lekceważą drugiego rodzica dziecka. Może obejmować przekazywanie fałszywych przekonań lub opowieści o rodzicu, a także nieprzyjmowanie pozytywnych informacji od dziecka o nim, w tym zaprzeczanie obserwowalnym pozytywnym postawom i zachowaniom odrzucanego rodzica. Może również dotyczyć nieadekwatnego, restrykcyjnego blokowania dostępu do dziecka przez jednego lub oboje rodziców. Zachowania te mają związek z negatywnymi postawami i przekonaniami rodzica preferowanego (lub osoby działającej w jego imieniu, np. dziadka lub nowego partnera), którzy mają potencjał (lub wyrażone intencje) sabotowania, podważania i utrudniania relacji dziecka

z drugim rodzicem. W skrajnym przypadku jest to całkowity brak komunikacji i współpracy między rodzicami oraz między dzieckiem a każdym z rodziców, które mogłyby potencjalnie wzmocnić więź dziecko–rodzic.

Badanie własne

Hipoteza badawcza

Celem niniejszego badania była empiryczna weryfikacja zasadności modelu kontinuum relacji dziecko–rodzic (Kelly i Johnston, 2001) w odniesieniu do polskich realiów rodzin w sytuacji okołorozwodowej, w szczególności w przypadkach, w których u dzieci z tych rodzin wystąpiła dynamika oporu/odmowy wobec kontaktu z jednym rodzicem. Przeprowadzone badania miały charakter zarówno ilościowy, jak i jakościowy.

Na podstawie dostępnego piśmiennictwa i dotychczasowych wyników badań postawiono następujące pytanie badawcze: Czy kontinuum relacji rodzic–dziecko po separacji i rozwodzie z modelu Kelly i Johnston znajduje odzwierciedlenie w polskich rodzinach?

Metoda i procedura badawcza

Osoby badane

Badaniem objęto 85 rodzin, które zgłosiły się do Fundacji POMOCOWNIA na podstawie postanowienia lub wyroku dotyczącego realizacji kontaktów rodzic/dziecko w obecności specjalisty (psychologa, pedagoga) lub terapii w diadzie rodzic–dziecko. Do badania w sposób losowy włączono rodziny, które miały realizować Kontakty lub STR od lipca 2020 r. do listopada 2022 r. Spośród 85 rodzin 70 przypadków dotyczyło wskazania ojca jako osoby mającej odbywać kontakty / terapię diady, 11 postanowień wskazywało matkę, cztery sytuacje dotyczyły realizacji terapii lub kontaktów z dziadkami ojczystymi (co dyskwalifikowało ich z udziału w dalszych analizach). Następnie spośród tej grupy wyodrębniono rodziny, które spełniały poniższe kryteria:

1. Oboje rodzice zgłosili się do Fundacji i odbyli konsultację indywidualną.
2. Odbyły się przynajmniej trzy spotkania w Fundacji.

lub

3. O odbyły się mniej niż trzy spotkania w Fundacji, ale Fundacja dysponowała opinią opiniodawczego zespołu sądowych specjalistów (OZSS) lub niezależnych biegłych sądowych, wskazującą na możliwe przyczyny kryzysu rodzinnego, w tym:
- a) przemoc,
 - b) uzależnienie,
 - c) wykorzystanie seksualne (z uwzględnieniem jego rodzaju i częstotliwości),
 - d) traumę obecną w rodzinie.

Na podstawie wymienionych kryteriów z dalszych analiz wykluczono dane dotyczące 23 rodzin (27%), ponieważ:

1. w dziewięciu przypadkach nie zgłosiła się matka przy wskazaniu ojca jako osoby mającej mieć kontakt/terapię z dzieckiem;
2. w trzech przypadkach nie zgłosił się ojciec przy wskazaniu ojca jako osoby mającej mieć kontakt/terapię z dzieckiem;
3. w jednym przypadku nie zgłosił się ojciec przy wskazaniu matki jako osoby mającej mieć kontakt/terapię z dzieckiem;
4. w dwóch przypadkach nie zgłosili się oboje rodzice;
5. w ośmiu przypadkach po konsultacjach wstępnych nie doszło do realizacji kontaktów lub terapii (Fundacja lub rodzice nie zdecydowali się na realizację postanowienia) lub wskazanie realizacji kontaktów dotyczyło dziadków.

Do analiz zakwalifikowano 62 rodziny, w przypadku których Fundacja dysponowała pełnym materiałem badawczym do oceny, tj. notatkami i raportami psychologów Fundacji ze spotkań oraz zewnętrznymi i niezależnymi (OZSS lub biegli) opiniami opisującymi mechanizmy zachodzące w rodzinie. Do oceny materiału badawczego wybrano metodę sędziów kompetentnych.

Procedura badawcza

Sędziami kompetentnymi w badaniu zostały trzy osoby z tytułem magistra psychologii oraz minimum trzyletnim doświadczeniem w obszarze pracy z rodzinami w kryzysie okołorozwodowym. Sędziowie ci zostali przeszkoleni w zakresie procedury dokonywania ocen oraz zapoznani z teorią kontinuum relacji rodzic–dziecko po rozwodzie (Kelly i Johnston, 2001). Zadaniem sędziego kompetentnego było przyporządkowanie każdego dziecka w kontekście jego relacji z obojgiem rodziców

w odpowiednim miejscu na kontinuum. Każdy z sędziów kompetentnych otrzymał ten sam materiał badawczy do oceny. Materiał badawczy obejmował:

- notatki z Kontaktów sporządzane przez psychologów (dwóch psychologów dla każdej rodziny), notatki wewnętrzne lub raporty ze spotkań w Fundacji (dotyczące realizacji Kontaktów i STR);
- opinie OZSS lub niezależnych biegłych sądowych opisujące możliwe przyczyny kryzysu rodzinnego, w tym – jeżeli występowały – uwarunkowania dynamiki oporu/odmowy wobec kontaktu.

Przypisanie do kontinuum odbywało się poprzez analizę materiału badawczego pod względem:

- występowania (lub nie) ambiwalencji, oporu lub odmowy relacji u dziecka;
- występowania i rodzaju czynników wpływających na ambiwalencję, opór lub odmowę relacji u dziecka.

Narzędziem pomocniczym, którego sędziowie używali do oceny występowania oporu/odmowy wobec kontaktów, była *Lista kontrolna zmian w dynamice oporu i odrzucenia* (*Changes in Resist-Refuse Dynamics Checklist*; Deutsch i in., 2020). Występowanie i rodzaj czynników mogących wpływać na opór wobec kontaktu lub jego odmowę u dziecka oceniano przy użyciu wieloczynnikowego modelu oporu/odmowy wobec kontaktu (Kelly i Johnston, 2001), zgodnie z którym opór/odmowa wobec kontaktu może stanowić:

1. Reakcję dziecka na procesy rozwojowe i związane ze zmianami w systemie rodzinnym.
2. Opór mający związek z wysokim nasileniem konfliktu między rodzicami.
3. Opór/odrzucenie będące reakcją dziecka na rodzica odrzucanego związane z:
 - a) objawami traumy u dziecka nasilającymi się w kontakcie z rodzicem,
 - b) podejrzeniem o stosowanie przemocy,
 - c) zarzutami dotyczącymi wykorzystania seksualnego,
 - d) brakiem wystarczających kompetencji rodzicielskich lub niskiej/złej jakości rodzicielstwa,
 - e) nadużywaniem przez rodzica substancji psychoaktywnych lub jego uzależnieniem od nich.
4. Odrzucenie rodzica związane z relacją z preferowanym rodzicem – zaburzenia w obszarze relacji z preferowanym rodzicem (uwikłanie, zmiana hierarchii, parentyfikacja, symbioza) lub występowanie zachowań rodzica preferowanego, które mogły przyczynić się do nasilenia oporu/odmowy wobec kontaktu u dziecka

(np. indukowanie własnych postaw, negatywne komentarze dotyczące drugiego rodzica).

Sędziowie kompetentni otrzymali materiały badawcze (notatki z przebiegu Kontaktów/STR, opinie dotyczące każdej rodziny) i na podstawie ich analizy mieli przyporządkować rodzinę, do jednej z sześciu kategorii:

- kategoria 0 – brak wystarczających danych, czyli materiał niekompletny lub nie dający się jednoznacznie zinterpretować;
- kategoria 1 – równe przywiązanie do obojga rodziców;
- kategoria 2 – podobieństwo do jednego rodzica (możliwa ambiwalencja do drugiego rodzica);
- kategoria 3 – sojusz z jednym rodzicem (ambiwalencja do drugiego rodzica);
- kategoria 4 – wyobcowanie z relacji, czyli opór lub odmowa wobec kontaktów przez dziecko przy istnieniu uzasadnionych (potwierdzonych) przyczyn: traumy relacyjnej dziecka, uzależnienia, przemocy, wykorzystywania seksualne lub niskiej/złej jakości rodzicielstwa;
- kategoria 5 – wyobcowanie z relacji, czyli opór lub odmowa wobec kontaktów u dziecka przy braku potwierdzenia przyczyn odmowy (przy czym istnieją dane, które odnoszą się do zarzutów stawianych temu rodzicowi i obalają je).

Materiały przekazywane sędziom kompetentnym zostały zgodnie z wymogami etycznymi zanonimizowane i nie zawierały danych osobowych uczestników.

Wyniki badania

W pierwszej kolejności oceniono korelacje poszczególnych odpowiedzi sędziów kompetentnych. Wyniki analiz przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Współczynniki korelacji rho Spearmana

Sędzia	1	2	3
1	-	0,72*	0,70*
2		-	0,76*
3			-

*Korelacja istotna na poziomie $p < 0,01$ (dwustronnie).

Wszystkie współczynniki korelacji okazały się istotne statystycznie i wskazywały na dość silną zależność odpowiedzi dokonywanych przez sędziów.

Następnie przeprowadzono analizę zgodności ocen sędziów kompetentnych testem W Kendalla. Współczynnik zgodności plasował się na wysokim poziomie i wyniósł $W = 0,83$. Wyniki analizy testem W Kendalla przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2

Podsumowanie statystyk testu W Kendalla

Liczba sędziów kompetentnych	3
W Kendalla	0,833
χ^2	152,36
df	61
Istotność asymptotyczna	$p < 0,001$

Wyniki wskazują, że sędziowie kompetentni byli zgodni co do oceny charakteru relacji między rodzicem a dzieckiem, przypisując rodzinę do jednej z pięciu kategorii kontinuum relacji rodzic/dziecko po rozstaniu. Procentowy rozkład poszczególnych wyników przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3

Procentowy rozkład wyników badania

Kategoria	Charakterystyka relacji	%
1	Równe przywiązanie do obojga rodziców	6,45%
2	Podobieństwo do jednego rodzica	12,90%
3	Sojusz z jednym rodzicem	30,65%
4	Wyobcowanie z relacji (uzasadnione)	16,13%
5	Wyobcowanie z relacji (bez uzasadnienia)	17,74%
0	Brak danych powodujący niemożność oceny	16,13%

Wyniki wskazują, że u 51% dzieci w sytuacji rozstania ich rodziców nie rozwinęła się dynamika oporu/odmowy wobec kontaktu z jednym rodzicem. Były to dzieci, które cechowały się równym przywiązaniem do obojga rodziców lub były bardziej podobne do jednego z rodziców i ambiwalentne do drugiego lub były w sojuszu z jednym rodzicem i pozostawały w ambiwalencji do drugiego rodzica. W ok. 16% przypadków u dzieci rozwinęła się dynamika oporu/odmowy wobec kontaktu

z jednym z rodziców, która stanowiła adaptacyjną reakcję na niską/złą jakość rodzicielstwa lub realne występujące w historii rodziny zagrożenie ze strony rodzica, tzn. traumę w relacji z rodzicem lub przemoc (warto zaznaczyć, że w żadnej rodzinie nie występowało stwierdzone wykorzystanie seksualne dziecka). U prawie 18% rodzin obserwowano u dzieci reakcję na rodzica, która cechowała się oporem lub całkowitym odrzuceniem, przy braku potwierdzenia przyczyn tego odrzucenia. Dzieci te rozwinęły dynamikę oporu/odmowy nieadekwatnie do wcześniejszej relacji z odrzucanym rodzicem, jednocześnie pozostając w silnej relacji z preferowanym rodzicem.

Dyskusja i wnioski

Analiza uzyskanych wyników potwierdza, że opracowany przez Kelly i Johnston teoretyczny model kontinuum relacji rodzic–dziecko po separacji i rozwodzie znajduje odzwierciedlenie w polskich rodzinach. Model ten, w połączeniu z wieloczynnikowym modelem oporu/odmowy kontaktu (Kelly i Johnston, 2001), może być użyteczny we wstępnej diagnozie rodzin w kryzysie okołorozwodowym do oceny, czy u dziecka występuje dynamika oporu/odmowy wobec kontaktu z jednym z rodziców i jakie czynniki mogą wpływać na występowanie tej dynamiki.

W ramach tego badania okazało się jednak, że choć teoria związana z modelem kontinuum relacji rodzic–dziecko po rozwodzie jest wartościowa z perspektywy wstępnej diagnozy i pracy terapeutycznej z rodzinami, to po analizie wydaje się jednak w pewnych miejscach niewystarczająca.

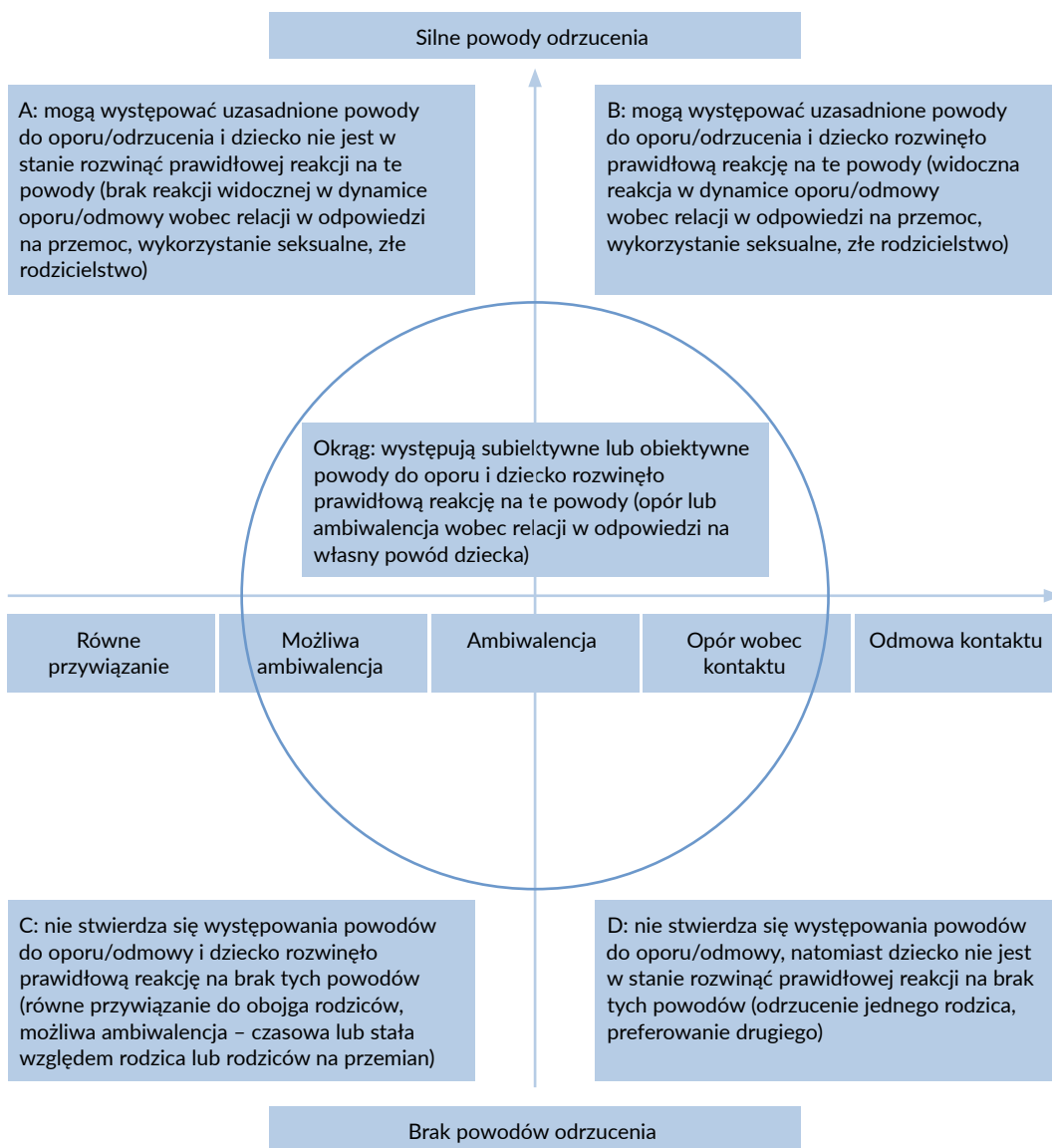
Wśród rodzin, w których była obecna trauma/przemoc, na którą było wyeksponowane dziecko, opór wobec relacji u większości dzieci okazywał się stosunkowo słaby i nietrwały. Co więcej, w ramach oceny sędziowie kompetentni zwrócili uwagę na dzieci, które wcale nie prezentowały oporu czy odmowy, które stanowiłyby adekwatną reakcję na zaburzającego rodzica. Kwestia ta wydaje się mieć bardzo ważne implikacje terapeutyczne i powinna podlegać dalszym badaniom.

W ramach niniejszego artykułu autorka proponuje modyfikację istniejącego modelu kontinuum.

W nowym modelu na osi poziomej zostają umieszczone typy relacji rodzic/dziecko po rozwodzie sprowadzone do stopnia nasilenia dynamiki oporu/odmowy (równe przywiązania → ambiwalencja → opór → odmowa kontaktu), a na osi pionowej – możliwe powody odrzucenia, od całkowitego braku tych powodów do silnych (obiektywnych i stwierdzonych) powodów odrzucenia.

Rysunek 2

Model odpowiedzi dziecka na relację z rodzicem po rozwodzie



Źródło: oprac. własne.

Zaproponowany model wydaje się pełniej opisywać złożoność wszystkich przypadków relacji, w których:

- ćwiartka A: mogą występować uzasadnione powody do oporu/odrzućenia, ale dziecko nie jest w stanie rozwinąć prawidłowej reakcji na te powody (brak reakcji

widocznej w dynamice oporu wobec relacji w odpowiedzi na przemoc, naruszenia, złe rodzicielstwo);

- ćwiartka B: mogą występować uzasadnione powody do oporu/odrzućenia i dziecko rozwinęło prawidłową reakcję na te powody (widoczna reakcja w dynamice oporu wobec relacji w odpowiedzi na przemoc, naruszenia, złe rodzicielstwo) – relacje odpowiadające kategorii 4 z kontinuum Kelly i Johnston;
- obręb okręgu: występują subiektywne lub obiektywne powody do oporu i dziecko rozwinęło prawidłową reakcję na te powody (opór lub ambiwalencja wobec relacji w odpowiedzi na własny powód dziecka) – relacje odpowiadające kategoriom 2 i 3 z kontinuum Kelly i Johnston;
- ćwiartka C: nie stwierdza się występowania powodów do oporu/odmowy i dziecko rozwinęło prawidłową reakcję na brak tych powodów (równe przywiązanie do obojga rodziców, możliwa ambiwalencja – czasowa lub stała względem rodzica lub rodziców na przemian) – relacje odpowiadające kategoriom 1 i 2 z kontinuum Kelly i Johnston;
- ćwiartka D: nie stwierdza się występowania powodów do oporu/odmowy, ale dziecko nie jest w stanie rozwinąć prawidłowej reakcji na brak tych powodów (odrzućenie jednego rodzica, preferowanie drugiego) – relacje rodzic/dziecko, które znalazłyby się w prawej dolnej ćwiartce wykresu – relacje odpowiadające kategorii 5 z kontinuum Kelly i Johnston.

Tak skonceptualizowany model odpowiedzi dziecka na relację z rodzicami po rozwodzie nadal odnosi się do relacji pozytywnych (rozumianych jako prawidłowa reakcja na rodziców i okoliczności) i negatywnych (rozumianych jako nieprawidłowa reakcja na rodziców i okoliczności), poszerzając jednak kategorię negatywnych relacji o takie, w których dziecko nie może wykształcić adekwatnej reakcji na zaburzającego rodzica (wykształć oporu wobec relacji). Wydaje się to o tyle ważne, o ile u dziecka, które nie może zareagować na krzywdzącego rodzica adekwatnie do sytuacji, reakcje na krzywdzenie mogą zostać przekształcone i przemieszczone przez np. przypisanie sobie winy za krzywdy, przemieszczenie trudnych emocji (np. odreagowanie w innych relacjach), identyfikację ze sprawcą przemocy lub występowanie negatywnych objawów związanych z krzywdzeniem w innych obszarach funkcjonowania dziecka.

Ograniczenia i przyszłe kierunki badań

Niniejsze badanie cechowało się pewnymi ograniczeniami wynikającymi z tego, że miało charakter pilotażowy, było w znacznej mierze oparte na jakościowej analizie materiału badawczego, a zebrane dane dotyczyły jednej placówki (Fundacja POMOCOWNIA) i rodzin mieszkających w jednym mieście w Polsce.

W ramach dalszych prac badawczych zaleca się weryfikację lub rozszerzenie zaproponowanego modelu, co w konsekwencji mogłoby być podstawą opracowywania procedur diagnozy i terapii dla dzieci po separacji/rozstaniu ich rodziców w przypadku wystąpienia dynamiki oporu/odmowy u dzieci. Obszar badawczy powinien dotyczyć wpływu negatywnych (nieadekwatnych) relacji rodzic–dziecko na małych dzieci (zarówno braku reakcji – oporu lub odmowy – u dziecka na zaburzającego rodzica, jak i występowania reakcji – oporu lub odmowy – u dziecka na rodzica, nieadekwatnie do wcześniejszych doświadczeń z tym rodzicem), roli obojga opiekunów w pojawieniu się dynamiki oporu/odmowy w relacji, dalszych badań dotyczących wpływu relacji dziecka z zaburzającym rodzicem po separacji/rozwodzie.

E-mail autorki: joanna.zewakowska@gmail.com.

Bibliografia

- Álvarez, F., Arrospide, J., Elicegui, M., Fernandez-Markaida, E., Lusarreta, M., Rueda, B., Urbano, A. (2022). Dinamicas de Resistencia-Rechazo Filio-Parental. Historia conceptual y propuesta de denominacion en Espanol. *Papeles Del Psicólogo – Psychologist Papers*, 43(2) 96–102. <https://doi.org/10.23923/pap.psicol.2990>
- Bancroft, L., Silverman, J., Ritchie, D. (2012). *The Batterer as Parent: Addressing the Impact of Domestic Violence on Family Dynamics*. SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781452240480>
- Barber, B. K., Bean, R. L., Erickson, L. D. (2002). Expanding the study and understanding of psychological control. W: B. K. Barber (red.), *Intrusive parenting: How psychological control affects children and adolescents* (s. 263–289). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10422-009>
- von Boch-Galhau, W. (2018). Parental alienation (syndrome) – Eine ernst zu nehmende Form von psychischer Kindesmisshandlung. *Neuropsychiatrie*, 32, 133–148. <https://doi.org/10.1007/s40211-018-0267-0>
- Chase, N. D. (red.). (1999). *Burdened children: Theory, research, and treatment of parentification*. Sage. <https://doi.org/10.4135/9781452220604>
- Clawar, S. S., Rivlin, B. V. (1991). *Children held hostage: Dealing with programmed and brainwashed children*. American Bar Association Press. <https://doi.org/10.1037/032273>
- Dalton, C. (2005). When paradigms collide. *Family Court Review*, 37(3), 273–296. <https://doi.org/10.1111/j.174-1617.1999.tb01306.x>
- Deutsch, R., Drozd, L., Ajoku, C. (2020). Trauma-informed interventions in parent-child contact cases. *Family Court Review*, 58(2), 470–487. <https://doi.org/10.1111/fcre.12483>
- Drozd, L., Olesen, N. (2004). Is it abuse, alienation, and/or estrangement? *Journal of Child Custody*, 1(3), 65–106. https://doi.org/10.1300/j190v01n03_05
- Drozd, L., Saini, M. A., Vellucci-Cook, K. (2019). Trauma and child custody disputes. W: L. R. Greenberg, M. A. Saini, B. J. Fidler (red.), *Evidence-Informed Interventions for Court-Involved Families* (s. 260–281). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med-psych/9780190693237.003.0010>
- Fidler, B. J., Bala, N., Saini, M. A. (2012). *Children Who Resist Postseparation Parental Contact*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199895496.001.0001>

- Fidler, B. J., Ward, P. (2016). Clinical decision-making in parent – child contact problem cases: Tailoring the intervention to the family's needs. W: A. M. Judge, R. M. Deutsch (red.), *Overcoming Parent-Child Contact Problems: Family-Based Interventions for Resistance, Rejection, and Alienation*, (s. 13–62). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780190235208.003.0002>
- Friedlander, S., Walters, M. G. (2010). When a child rejects a parent: Tailoring the intervention to fit the problem. *Family Court Review*, 48(1), 98–111. <https://doi.org/10.1111/j.1744-1617.2009.01291.x>
- Garber, B. D. (2014). The chameleon child: Children as actors in the high conflict divorce drama. *Journal of Child Custody*, 11(1), 25–40. <https://doi.org/10.1080/15379418.2014.892805>
- Garber, B. D. (2015). Cognitive-behavioral methods in high-conflict divorce: Systematic desensitization adapted to parent-child reunification interventions. *Family Court Review*, 53(1), 96–112. <https://doi.org/10.1111/fcre.12133>
- Harne, L. (2011). *Violent fathering and the risks to children: The need for change*. Policy Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt9qgsx4>
- Johnston, J. R., Sullivan, M. J. (2020). Parental alienation: In search of common ground for a more differentiated theory. *Family Court Review*, 58(2), 270–292. <https://doi.org/10.1111/fcre.12472>
- Johnston, J. R., Walters, M. G., Olesen, N. W. (2005). Is it alienating parenting, role reversal or child abuse? A study of children's rejection of a parent in child custody disputes. *Journal of Emotional Abuse*, 5(4), 191–218. https://doi.org/10.1300/j135v05n04_02
- Judge, A. M., Deutsch, R. M. (red.). (2017). *Overcoming parent-child contact problems: family-based interventions for resistance, rejection, and alienation*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780190235208.001.0001>
- Kelly, J. B., Johnston, J. R. (2001). The alienated child: A reformulation of parental alienation syndrome. *Family Court Review*, 39(3), 249–266. <https://doi.org/10.1111/j.174-1617.2001.tb00609.x>
- Neustein, A., Leshner, M. (2005). *From madness to mutiny: Why mothers are running from the family courts – and what can be done about it*. UPNE. <https://doi.org/10.5772/29244>
- Sullivan, M. J., Deutsch, R. M., Ward, P. (2017). Coparenting, parenting, and child-focused family interventions. W: A. M. Judge, R. M. Deutsch (red.), *Overcoming parent-child contact problems: Family-based interventions for resistance, rejection, and alienation* (s. 222–242). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780190235208.003.0011>

Wolfe, D. A., Crooks, C. V., Lee, V., McIntyre-Smith, A., Jaffe, P. G. (2003). The effects of children's exposure to domestic violence: A meta-analysis and critique. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6, 171–187. <https://doi.org/10.1023/A:1024910416164>

Systemic support provided to children in the context of their parents' divorce – theory and author's research

The article concerns systemic assistance to children in the situation of separation and divorce of their parents, with the presence of resistance in the child to contact with one of the parents. It presents an attempt to classify the reasons for resistance or refusal of contact. The article also presents the concept that children's relations with each parent after separation and divorce can be put in the form of a continuum from positive to negative relations. The importance of proper diagnosis and understanding of both the reasons for resistance to the relationship with the parent and the type of relationship the child has with the parents for the proper design and implementation of systemic assistance for the child and his parents is discussed. The theoretical part is illustrated with an analysis of data obtained by the POMOCOWNIA Foundation over several years of work in the implementation of so-called contacts and therapy ordered by the Courts.

KEYWORDS

CHILD, DIVORCE, RESISTANCE/REFUSAL DYNAMICS, CONFLICT

Cytowanie:

Żewakowska, J. (2023). Systemowa pomoc udzielana dzieciom w sytuacji rozstania rodziców – teoria i badanie własne. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 22(1), 139–158.



Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI

www.ms.gov.pl



FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

Sfinansowano ze środków Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości